

DOSTOJEVSKI, IDEJE, PRIJEPORI

Tihomir Cipek, Goran Gretić i Sibila Petlevski (ur.)
Zagreb: Durieux, 2025., 304 str.

Damjan Stanić <https://orcid.org/0000-0002-2017-0707>

Doktorski studij Filozofija i suvremenost
Filozofski fakultet
Sveučilište u Rijeci
E-mail: damjan.stanic@uniri.hr

Recenzija knjige
Zaprimljeno: 8. 9. 2025.
Prihvaćeno: 10. 9. 2025.

U sjeni ovoljetnog učestalo promjenjivog vremena, konstantnih geopolitičkih previranja i u Hrvatskoj iznova probuđenih rasprava o tome je li uzvik „za dom spremni” ustaški ili nije (da ne bude zabune, je), potaknutih primarno (pseudo)političko-glazbeno-scenskim događajima na dvama hipodromima, ostalo je objavljivanje multidisciplinarnog zbornika radova o velikanu i klasiku svjetske književnosti, Fjodoru M. Dostojevskom. Ovaj zbornik jednostavnog, ali intrigantnog naziva (*Dostojevski, ideje, prijepori*), objavljen u Zagrebu kod izdavača Durieux, donosi 13 različitih tekstova (plus uvodno slovo) o književnoj, filozofskoj, teološkoj, političko- i društveno-teorijskoj, umjetničkoj i inoj ostavštini vjerojatno najznačajnijega ruskog pera u povijesti. Zbornik je nominalno povezan uz dvjestotu obljetnicu rođenja Dostojevskog (1821. – 2021.), ali, s obzirom na to da je objavljen dobre četiri godine nakon spomenute obljetnice, njegovi su ciljevi, estetski manevri i dosezi bitno obuhvatniji (barem nastoje biti) od običnoga obljetničarskog omaža književnoj ikoni 19. stoljeća.

Već je u prvim redcima prvog teksta zbornika jasno da postoji jedna tema koja, makar u samom zborniku vrlo rijetko eksplicitno naznačena, kruži nad zbornikom kao svojevrsni bauk od kojega se potrebno čim prije skloniti na sigurno. Riječ je, naravno, o ratu Rusije i Ukrajine. Ratu koji, od obuhvatne ruske invazije na istočnoukrajinske regije u veljači 2022. godine, ne jenjava. U međuvremenu je kolektivni Zapad gotovo sinkronizirano izopćio Rusiju iz međunarodnoga političkog i društvenog (su)života, namećući Rusiji brojne sankcije (ekonomske, sportske, kulturne i dr.), a reperkusija takve čvrste pozicije Zapada (zanimljivo je kako Zapad nema iste kriterije kada je u pitanju Izrael) reflektirala se i, iznenađujuće, među akademskom i intelektualnom vrhuškom Europe te su mnogobrojni klasici ruske književnosti i umjetnosti praktički preko noći postali nepoćudni. Slučaj Dostojevskog možda je i najslikovitije prikazan kroz primjer Paola Norija, profesora ruske književnosti na Sveučilištu Milano-Bicocca čiji je kolegij o ruskoj književnosti, u sklopu kojega je trebao držati nekoliko predavanja o Dostojevskom, „zamrznut” kako bi se „izbjegle tenzije” (Il Post, 2022). Sam Nori o tome je rekao sljedeće:

„Dođe mi da zaplačem na samu pomisao. No, ono što se događa u Italiji danas, ovakve su stvari apsurdne: cenzurirati jedan kolegij je apsurdno. Ne samo da je u današnjoj Italiji krimen biti Rus, nego je krimen biti i mrtvi Rus koji je, dok je bio živ, 1849. bio osuđen na smrt jer je pročitao zabranjenu stvar. Da jedno talijansko sveučilište može zabraniti kolegij o autoru kao što je Dostojevski je stvar u koju ne mogu povjerovati, kada sam pročitao taj e-mail nisam mogao vjerovati.” (Il Post, 2022).

Kolegij je zbog pritiska javnosti vrlo brzo vraćen u plan i program spomenutog sveučilišta, ali s novim zahtjevom prema Noriju: da u silabus kolegija uvrsti i ukrajinske autore kako bi se postigla misaona ravnoteža u tom „osjetljivom trenutku”. Nori se na takvoj ponudi zahvalio rekavši da on, kao profesor ruske književnosti, „nažalost ne poznaje ukrajinske autore” te da će kolegij koji je predložio u svojoj izvornoj formi „održati negdje drugdje” (II Post, 2022). Bezbrojno mnogo je bilo slučajeva takve besmislene nazoviintelektualne proturuske histerije u kojima se za rusku agresiju na Ukrajinu, umjesto Putina i njegova režima, krivilo cjelokupnu rusku kulturu i ostavštinu, bez obzira što ruska kultura i ostavština nisu unificiran fenomen, daleko od toga. Stoga je zbornik *Dostojevski, ideje, prijepori*, ustvari, svojevrsni intelektualni bunt vrsnih autora, profesora, društvenih znanstvenika i teoretičara, jednom riječju intelektualaca s naših prostora (osim hrvatskih, u zborniku pišu i slovenski, srpski te makedonski autori) protiv takvog sumanutog ostracizma kojemu, barem u svijetu intelekta, kulture i umjetnosti, ne bi trebalo biti mjesta.

Zbornik započinje *Uvodnom riječju* urednice izdanja (jedne od), Sibile Petlevski, koja ukratko pojašnjava razloge za nastanak zbornika, zatim najavljuje njegov sadržaj, a onda sve zaključuje analizom manje poznate kratke proze *Bobok* koju je Dostojevski objavio u *Dnevniku pisca* 1873. godine, izvlačeći iz tog teksta po(r)uku za naše vrijeme. Prvi „puni” tekst zbornika onaj je Ljubiše R. Mitrovića naziva *Marginalije o filozofiji slobode i eshatološkoj socijalnoj utopiji svečovečanstva u delu Dostojevskog*. Nakon tako intrigantnog i gotovo pa zavodljivog naslova bilo je jasno da sam tekst ne može opravdati takvu apriornu reputaciju kakvu je čitatelj, možda malo nepošteno, dužan od teksta očekivati. Ipak, povremenoj repetitivnosti usprkos, Mitrović uspijeva izložiti najznačajnije odlike misli, osobe i djela Dostojevskog, naglašavajući više puta da Dostojevski staje na branik poniženih, marginaliziranih, bijednih ljudi iz podzemlja, skitnica i ljudi s dna (str. 23). Također, neupitna je i poveznica s religijskim naukom kod Dostojevskog koji Mitrović ozbiljuje u kontekstu vlastite kritike suvremenih procesa desekularizacije, dehumanizacije, diktature postmoderne relativizacije i nametanja „neoliberalnog metasocijalnog diskursa filozofije tržišnog fundamentalizma, logike super-marketa i galerije novih uzora iz ‘društva spektakla’ mlađoj generaciji” (str. 26). Za sam kraj Mitrović čini neočekivani zaokret i, pozivajući se na potrebu recepcije Dostojevskog, napušta dotadašnju misaonu poziciju pesimističnog pogleda na suvremenost te iskazuje gotovo pa religijski optimizam da je moguća promjena paradigme u budućnosti (str. 32).

Goran Gretić i Maroje Višić u tekstu *Dostojevski – promišljanja o duhu Europe i ideji Rusije* prikazuju ambivalentan odnos Dostojevskog prema Europi, europskom duhu i ideji Europe, posebice nasuprot sveslavenske ideje s istoka, kojoj je Rusija predvodnik. Gretić i Višić ističu da Dostojevski prepoznaje tri ideje koje konstituiraju i određuju duh Europe: 1. katolička ideja ozbiljena u paradigmi francuske ideje duha katolicizma utjelovljenog u materijalizmu, despotizmu i moralu (str. 39); 2. stari protestantizam njemačkog (srednjoeuropskog) otpora Rimu kao prvoj sili koja je proizvela ideju univerzalnog ujedinjenja ljudi, a taj protestantizam nastaje još i prije kršćanstva te se dodatno intenzivira i institucionalizira u protestantskoj vjeri koja je za Dostojevskog vrlo negativna (str. 39-40); 3. slavenska ideja s istoka koja ima potencijal riješiti sudbinu Europe i čovječanstva (str. 41). Dostojevski, primjećuju Gretić i Višić, vidi crnu europsku budućnost nasilnog ujedinjavanja i porobljavanja ljudi, nešto što se nije dogodilo za njegova života, ali je itekako obilježilo cijelo 20. stoljeće, a nastavlja se sličnim tempom i u našem novom mileniju (str. 48). Ruski je duh specifičan, a Rusija je istovremeno i europska i azijska zemlja te treba poći vlastitim putem, zaziva Dostojevski u Gretićevoj i Višićevoj interpretaciji (str. 52).

U tekstu *Dostojevski i „konzervativna revolucija”* Tihomir Cipek studiozno opisuje na koji su način njemački konzervativni mislioci s početka 20. stoljeća prigrlili konzervativne ruske ideje, napose one Dostojevskog, učinivši tako radikalnan zaokret od dotadašnjega njemačkog nazora o svijetu u kojem je Rusija doživljavana kao glavni neprijatelj (str. 62). Njemački konzervativni revolucionari i Dostojevski prema Cipeku dijele tri zahtjeva integralnog nacionalizma: 1. zahtjev za posebnim identitetom; 2. zahtjev za velikim povijesnim vremenom nacije; 3. zahtjev za posebnim teritorijem nacije (str. 64). Također, krase ih zajedničke vrijednosti antiliberalizma, antizapadnjaštva, antisocijalizma i antikatoličanstva (str. 65-71). Dostojevskom je „ruska ideja” političko-misaona okosnica, a Rusi, kao odabrani narod, prema njemu imaju misiju spasiti čovječanstvo. Stoga je za Dostojevskog nepoštovanje prema državi zapravo nepoštovanje prema narodu u cjelini jer država predstavlja duh naroda. Odnosno, postoji „mistično jedinstvo između cara, države i naroda” (str. 72-73). Takve su ideje neupitno, s političko-teorijskog aspekta, prilično nerazrađene i podosta dubiozne te dokaz da je Dostojevski znatno bolji književnik negoli je politički filozof, odnosno da je znatno bolji politički filozof u samopostavljenim okvirima vlastitoga književno-estetskog izričaja negoli je to u pokušaju slijeđenja klasičnih filozofskih i političko-teorijskih kategorija. Za kraj teksta Cipek zaključuje da „današnje društvo treba pronaći snage da se na jednoj strani suoči s radikalnim liberalizmom – u kojem je pojedinac sve, a narod ništa – a na drugoj s radikalnim nacionalizmom – u kojemu su nacije sve, a pojedinac ništa” (str. 76).

Zbornik se potom nastavlja tekstom Igora Lukšića *Evgen Spektorski. Veza Rusije i Slovenije tridesetih godina 20. stoljeća* (str. 79-100) u kojem suštinski predstavlja lik i djelo Evgena Spektorskog, ruskog sociologa, pravnika, filozofa i politologa koji je ostavio dubok trag u Sloveniji radeći dugi niz godina kao profesor na Sveučilištu u Ljubljani. Franjo Sokolić u svojem tekstu *Pro et contra* (str. 101-122) naglašava najintrigantniji aspekt književnosti Dostojevskog, njegovu polifoniju estetike psihološkog seciranja glavnih likova. Tvrdi Sokolić, prenoseći Bahtinovu poziciju, da nerijetko djeluje kao da se Dostojevski krije iza (anti)junaka svojih romana kako bi prikrio vlastita proturječja. Drugim riječima, svaki glavni lik u Dostojevskijevim djelima uvijek ima svoju protutežu (na svakog Ivana dolazi Aljoša Karamazov, na kneza Miškina dolazi Rogožin, a na svakog Raskoljnikova Sonja Marmeladova). No, upravo je to ono što Dostojevskog čini posebnim jer takva psihološka dualnost prikaza likova nije uobičajena u svijetu književnosti, a stvarni je svijet rijetko kada crno-bijeli.

U *Spektaklima propasti i psihopatologije opsjednuća* Sebastian A. Kukavica daje iscrpan uvid u pojam dekadentskog romana i dekadentske književnosti, odnosno riječ je, kako kaže, o estetičkom projektu suočavanja s konstitutivnim mitovima moderniteta (str. 124). S druge strane spektra nalaze se romani degeneracije „kao realističko-naturalistička pobuna protiv dekadentskog romana” (str. 134). Pojednostavljeno govoreći, dok dekadentska književnost na dekadenciju društava nakon moderniteta gleda kao na svojevrsni proces oslobođenja od okova prethodnog umno-političkog poretka, romani degeneracije tu istu dekadenciju prikazuju kao propadanje civilizacije kakvu smo poznavali. Dostojevski je, tvrdi Kukavica, napisao egzemplarni roman degeneracije (*Bjesovi*) u kojem snažno kritizira Zapad kao dekadentnu civilizaciju (str. 144). Na samom završetku teksta Kukavica iznosi vlastitu poziciju svojevrsne afirmacije dekadencije snažno kritizirajući *Bjesove* kao „zakržljalo, diletantsko pamfletističko djelo” zaključujući kako danas postoji opasnost od „sve agresivnijeg ruskog, kineskog i srpskog imperijalizma, kao i njihovih političkih

mitova o dekadenciji Zapada (...) upregnut[ih] u potrebe režimskih geopolitičkih teorija, državnih filozofija povijesti i komesarskih estetičkih teorija” (str. 144). Pomalo je to bizaran završetak inače nadasve zanimljivog teksta, posebice što Srbiju svrstava uz bok stvarnih imperijalnih sila – Rusije i Kine. Na takvoj će opasci Kuka-viči najzahvalniji vjerojatno biti Aleksandar Vučić, budući da protiv njega već skoro godinu dana traju masovni prosvjedi koje, vlastitoj autoritarnosti usprkos, nikako ne uspijeva do kraja slomiti. Teško je u takvoj situaciji Vučićeve unutarpolitičke nemoći (moćan je još uvijek jedino toliko da do daljnje neupitno ostaje na vlasti) zamisliti da Srbija može vanjskopolički djelovati kao relevantna imperijalna sila, a da ne govorimo kako je poveznica s Dostojevskim ovdje, blago rečeno, poprilično nategnuta.

Miša Đurković se u tekstu *Fjodor Mihajlovič i pitanje zatvorske civilizacije* bavi ponajviše Dostojevskijevim *Zapisima iz mrtvog doma* koje opisuje kao „fino tkanje opisa najrazličitijih segmenata ukupnog kosmosa koji se [u zatvoru] stvara” (str. 153). Dostojevskog predstavlja kao barda opisivanja zatvorskog sustava, a tekst završava provokativnim referiranjem na talijanskog filozofa Giorgia Agambena pitajući se ne živimo li danas kolektivno u globalnome digitalnom zatvoru od kojeg benefite imaju multinacionalne korporacije (str. 158-160)? Tekst Snežane Kalinić *Kaznene minijature u Zločinu i kazni F. M. Dostojevskog i Padu Albera Kamija* kao da se nastavlja na Đurkovićev jer u njemu autorica nastoji komparirati prakse kažnjavanja u znanim romanima historijski važnih pisaca, Dostojevskog i Camusa, prelazeći doduše iz stvarnog zatvora u onaj nominalno fiktivni, ali svojim intelektualnim dometom itekako stvarni (str. 163-180). Naredna dva teksta (prvi autora Mislava Miholeka, a drugi Saše Vojkovića) dotiču se odnosa Dostojevskog i filmske umjetnosti. I dok Miholek dokazuje kakav je Dostojevski utjecaj imao na redatelja Andreja Tarkovskog, Vojković prikazuje tri različite estetske vizije u filmskim prikazima Dostojevskijeva romana *Zločin i kazna*.

Trajče Stojanov u uvjerljivo najdužem tekstu zbornika naslovljenom *Dostojevski, mistični realist* predstavlja Dostojevskog kao pisca paradoksa koji pomirenje proturječnosti pronalazi u liku Krista (str. 212). Dostojevski je tip autora koji, smatra Stojanov, filozofske probleme rješava u literarnoj formi, koristeći kao metodu dubinsku analizu ljudske prirode (str. 216-217). Dostojevski, upozorava Stojanov, kreće kao socijalist i premda se socijalizma kasnije oštro odriče, u njemu ostaje snažna želja za socijalnom pravdom, dok njegova dijalektika proizlazi iz pokušaja da s onim izvan granica iskustva intervenira u iskustvo (str. 220). Drugim riječima, razrješenje antinomija za Dostojevskog pripada onom izvanracionalnom, pripada Kristu. Krist je za Dostojevskog ključ jer se radi o spoju Boga i čovjeka – Bogočovjeku (str. 240). Mario Kopic se, pak, u tekstu *Aljoša i Krist*, tekstu bez naznačenih poglavlja, bavi likom Aljoše Karamazova i njegova odnosa s vjerom, prepoznajući Krista kao Aljošina Boga (str. 256). Zbornik završava „visokim C” u izvedbi Venka Andonovskog (*Dostojevski i McDonalds*) u kojem nas upoznaje s tzv. *fast-food* književnosti koja je preplavila našu suvremenost (str. 275). Književnost je danas, zaključuje Andonovski, postala isključivo ono što se prodaje, a prodaje se najobičniji melodramatični crno-bijeli kič prepun fatalizma (str. 274, 275, 277, 280, 283). Zaziva Andonovski, stoga, povratak romanima Dostojevskog, Camusa, Tolstoja, Flauberta, Cervantesa i ostalih klasika jer je samo tamo moguće pronaći supstanciju i suočiti se s pravim i teškim pitanjima o životu, svijetu i društvu (str. 289).

Dostojevski je u ovom zborniku prikazan kao izniman književnik, vrstan psiho(pato)log ljudskih odnosa i karaktera, snažan rusofil, (loš) politički filozof, veliki

pravoslavni vjernik, borac za socijalnu pravdu, konzervativac, inspiracija za imperijalizam, inspiracija za književno i ino stvaralaštvo. Široka obuhvatnost različitosti prikaza Dostojevskog prikazuje da je ovaj ruski pisac nadživio samoga sebe, vlastitu (književnu) reputaciju i *post mortem* recepciju. No, ono što je najveći doprinos Dostojevskog jest njegova kirurški precizna, premda praktički uvijek vrlo suptilna i gotovo pa skrivena, svakako zamagljena, upakirana ili barem zamaskirana, kritika njemu suvremenih moćnika, koji do dana današnjeg nisu promijenili vlastitu čud (eventualno lice). Dostojevski se, dakle, nije u svojim literarnim dostignućima skrivao isključivo od vlastitih proturječja (dapače, moglo bi se reći da je on jedan od rijetkih književnih klasika koji od proturječja nisu zazirali, nego su im se istinski veselili), već se, na tragu Straussova poučka, „skrivao” primarno kako bi čim slobodnije mogao kritizirati političko-društvenu disperziju (socio-ekonomske) (nad)moći (Strauss, 2003).

Najbolji primjer toga vjerojatno pronalazimo u *Braći Karamazov*, kapitalnom djelu Dostojevskog, i to u poglavlju naslovljenom *Veliki inkvizitor*, često komentiranom i spominjanom i u ovom zborniku. U tom poglavlju Ivan priča Aljoši priču o ponovnom dolasku Isusa Krista na Zemlju, i to u Sevilli u vremenu španjolske inkvizicije. Isus se spustio i svi su ga odmah prepoznali tražeći od njega da učini jedno od svojih čuda – da oživi prerano preminulu djevojčicu. Isus to uistinu i učini, ali to rezultira njegovim uhićenjem. Ubrzo Isus završi na razgovoru kod Velikog inkvizitora koji mu reče:

„Jesi li to Ti? Ti? – Ali ne dobivši odgovora, brzo nadodaje: – Ne odgovaraj, šuti! A i što bi mogao reći? Ja dobro znam što bi mi rekao. Uostalom, nemaš ni pravo dodavati ništa onome što si već prije rekao. Zašto si nam došao smetati? Jer došao si nam smetati, to Ti i sam znaš. A znaš li što će biti sutra? Ja ne znam tko si ti niti želim znati: jesi li to stvarno Ti, ili tek lik njegov, ali sutra ću te osuditi i spaliti na lomači kao najgoreg heretika, a onaj isti puk koji Ti je danas ljubio noge sutra će na moj mig pojuriti da zgrče žar uz Tvoju lomaču, znaš li Ti to? Da, možda to ipak znaš.” (Dostojevski, 2004: 277).

Inkvizitor u ovoj Ivanovoj priči, posve jasno, dobro zna da razgovara s Isusom Kristom, ali također realpolitički jako dobro razumije da je po njega, njegovu vlast i njegov autoritet nad podjarmljenim pukom krajnje neoportuno priznati da se vratio Krist. On, stoga, mora biti spaljen kako bi se moglo nastaviti po starom. Ponovni dolazak Krista ovdje je za većinu interpretata tek metafora za Dostojevskijevu kritiku rimskog katoličanstva i papina autoriteta nad, suštinski, vjerom samom, ali Dostojevski ovu priču koristi kao daleko obuhvatniji manevar. Krist u toj priči simbolizira prijetnju koju su svim vlastodržcima kroz povijesti predstavljali empatija, kompetentnost i dobročinstvo. O(p)stanak na vlasti jedini je cilj, a pojava Isusa Krista označava oslobođenje puka od opetovane i konstantne indoktrinacije. Krajnji rezultat takvog odnosa vlasti i moćnika prema „svojem” podjarmljenom puku rezultira u povijesnoj paleti raznih sužanjstava mnogih naroda, što je vidljivo i danas. Dostojevski, pak, bez ikakvog kolebanja bira stranu slabijega, bira puk, bira narod koji u svojim tekstovima uvijek iznova uzdiže na razinu uzora. Možda bi suvremeni narodi upravo u tekstovima Dostojevskoga mogli pronaći vlastiti uzor i prepoznati da im nebrojeni vlastodršci, autokrati i diktatori stalno skrivaju „povratak Krista” kako bi ih zadržali pod svojim željeznim jarmom.

Ovaj zbornik ambiciozno i interdisciplinarno pristupa Dostojevskom i njegovoj sveobuhvatnosti. I premda ne uspijeva dokraja dočarati svu ljepotu Dostojevskijevih djela, što zbog forme koja ga u tome limitira, što zbog ponekih tekstova koji Dosto-

jevskog nedostatno interpretiraju, zbornik uspijeva u nečemu mnogo bitnijem. Uspijeva čitatelje zaintrigirati za Dostojevskog. Vrsne poznavatelje tog ruskog pisca ovaj će zbornik nagnati da mu se ponovno vrate, usputne čitače Dostojevskog svakako će zagolicati da pročitaju čim više iz njegove misaone radionice, a one koji ne poznaju Dostojevskog sigurno će primorati da ga upoznaju, makar i po prvi put. Upravo je taj novi žar za Dostojevskim pravi uspjeh ovog zbornika jer, ako bismo išta mogli nedvosmisleno zaključiti, onda je to da Dostojevskog treba čitati, po mogućnosti oslobođeni svih socijalno instruiranih predrasuda o njemu.

Bibliografija

Dostojevski, Fjodor M. (2004). *Braća Karamazovi*. Zagreb: Globus media.

Il Post (2022). Paolo Nori racconta del suo corso su Dostoevskij e Russia rinviato dall'Università Bicocca di Milano. *Il Post*. 2. ožujka 2022. <https://www.ilpost.it/flash/paolo-nori-universita-bicocca/> (pristupljeno: 5. rujna 2025).

Strauss, Leo (2003). *Progoni i umijeće pisanja*. Zagreb: Disput.